

“Sevdiyim əsər” layihəsində yazarların, elm, sənət adamlarının ən çox sevdikləri əsər haqqında söhbət edirik. Budəfəki həmsöhbətimiz yazır Nərin Kamaldir. Nərin xanımın sevdiyi əsər İsmail Kadarenin “Ölü ordunun generali” romanıdır.

(Əvvəli ötən sayda)

- Xüsusən də, general və keşiş sümükləri axtardığı yerlərdə, əhalinin dövrə vurub keçmiş düşmənlərinə maraqla baxması hissəsi çox diqqətcəkəndir. Yazıcının burda aydın şəkildə tərəf tutması hiss olunur. Sanki öz camaatının bu sadələşməliyündən və gərqliqlişindən utanır. Yeni bu tərəfəşlik çox vaxt qarşı tərəfin xeyrinədir...

- Bu sualı, görünür, eyni bir əsəri oxuyan müxtəlif oxucuların fərqli nəticələrə gəlməsi haqda nəzəriyyə ilə izah etmək olar. Məsəl üçün, bu romandan əvvəl mənim Albaniya ilə hər hansı bir bağım, o ölkəyə qarşı heç bir hissim olmayıb. Amma bu əsərdən sonra bu xalqı sevdiyimi hiss etdim və bunu da yazıcının hüneri hesab edirəm.

Sadə albanların bəzən gəlib bu qazintılara tamaşa etməsində yazıcının albanlardan utanmasını deməzdim, İtalyanlara vəziyyətin özündən doğan “Baxın, görün, öz əməlinizdi!” cavabı vermək notu görürəm. Gəridəqalmışlığa gəlincə, bu əsərdəki oxumuş vəzifəli qərbilərin yerində olmaqdasə, sadə alban kəndlilərin yerinə olmaq daha gözəldir.

Oradanca bir səhnəni yadınıza salmaq istərdim, İtalyan general son səhnələrdə həmkarı olan başqa bir İtalyan general-leytenantla danışanda deyir ki, öz əsgərlərimizin sümüklərini qəbirlərdən çıxaranda, neçəsinin eşşəklərlə bir basdırıldığını gördük. Deyir, biz alban dövlətinə etiraz yazdıq, amma sonra araşdıranda anladıq ki, bunu albanlar etməyiblər, tələsdiklərindən o vaxt ələ öz əsgərlərimizi ölmüş yoldaşlarını eşşəklərlə bir basdırıblar. Bu kiçik fragmentdə sanki bir eynəm var, insan öz şüursuz hərəkətində heyvana qarışıb, heyvan insana.

Romanın ümumi ruhu belədir ki, həyatında hər şeyin öz yüksək standartı olan şəhərli qərbli ilə kəndli albanı üz-üzə qoymur, bu roman analardan yüz minlərlə oğullarını alıb yad torpağa öz mənasız maraqları üçün göndərən dövlətə, onun nümayəndəsi ilə sadə, amma qürurlu və güclü kəndli üz-üzə qoyur.

- Romanda generalın alban toponimlərinə olan reaksiyası da maraqlıdır. Adətən, türk, müsəlman toponimlərində “obrazlı” yer adları diqqət çəkir. Albanlar da bu cəhətdən geri qalmırlar. Məsələn: “Gəlinlər arxı”, “Karlar vadisi”, “Qu quşu çökəkliyi” və s. Belə adlanmalar bir qərbliyə ürküdücü görünür. Sanki yazıcı da xalqının bu cəhətini ürəkə-ürkə dünyaya təqdim edir. Bəzi yerlərdə alban folklorunu, xalq nəğmələrini də İtalyan generalın ağzı ilə təqdim etsə də, onun özünün də bu folkloru kobud qəbul etməsi seziilir. Yazıcının bu cəhdlərini necə şərh edərdiniz?

- Bu sual imkan yaradır ki, mən romanın ən xoşladığım hissəsi - poetik

hissəsi haqda danışım. Generala Keşiş uçqar alban əyallətlərində çadır qurub qazıntı aparanda, ətrafda yaşayan albanların oxuduğu çoxlu qəmli mahnıların səsləri gəlir. Albanlar gün boyu bu qəmli mahnıları oxuyurlar. General, alban ekspert vasitəsilə bu mahnıların məzmunu ilə maraqlanır. Məlum olur ki, hamısı döyüş romantikasıdır. Oxucu kimi bizə aydın olur ki, bu xalq ne qədər özünü qorumağa məcbur qalıb,

dünyabaxışı, böyük ruh gerəkdir. Onların həyatı əl ilə ağır arasında keçməyib, qəlbənd də keçib bu yol. Yaşadıqları döyüşlərə, insan itkilərinə, həyata bədi sözle, şeirlə, mahnı ilə reaksiya veriblər.

Folklor haqda bu səhnələri oxuyanda görürsən ki, bu xalq 20-ci əsrin ikinci yarısında hələ qərbəşmənin, qloballaşmanın qurbanı olmayıb, öz kimliyini saxlayıb.

Sonradan maraqlananda eşitdim ki, albanlar özləri öz ölkələrinə Albaniya demirlər, “Şipri” deyirlər, yəni “Qartallar diyarı”. Azərbaycan kimi, güclü şifahi xalq ədəbiyyatı olan bir yerdird. Qərb ədəbiyyatşünaslığında Kadare, alban tarixi ilə alban mitologiyasını romanlarında ustalıqla bir-birinə hördüyünə görə də tərif olunur. Sanki yazılı ədəbiyyat şifahi ədəbiyyata sahib çıxır və onu öz qanadı altına alır.

- İstənilən halda Kadare bir alban olaraq xalqının həmin illərdə çəkdiyi iztirablara da unutmur. Müxtəlif obrazlar vasitəsilə kobud dağ adamı olsalar da, onların da ürayinin sağlalmaz yara ilə olduğunu diqqətə çatdırmaq istəyir. Bacardığıca alban adətlərini, təbiətini təsvir edir. Bütün bunları nəzərə alsaq, Albaniyanı dünyada təks təmsil edən bir yazıcı üçün bunu qənaətbəxş hesab etmək olarmı?

- Doğrudan da, belə bir yazılmamış

man - ölmüş əsgərlərin sağ ikən, vurduqları günlərdə yaşadığıdır ki, bu keçmiş zamana iki yolla nail olunur: qazıntı vaxtı torpaqdan gözənilməz bir şey tapılır və bu tapıntı haqda alban ekspertin də köməyi ilə danışılır, misal üçün, qadın qəbri tapılır və onun hekayətini danışılır generala, yaxud qazıntıda bir əsgərin gündəliyi tapılır və general yatamdan əvvəl gündəliyi oxuyur. Səliqəli qurğudur.

Bu romanda dialoqların çox olması onun məzmununa uyğundur, çünki fəhlələr torpağı qazan saatlarda gün boyu boş vaxt yaranır və generala keşiş, yaxud alban ekspert bekar qalıb söhbət edirlər. Çox mətləblər bu söhbətlərdə açılır. Generalın mövqeyi haqda təhkiyəçi öz dilindən heç bir söz demir, General dialoqlarda öz sözləri ilə öz xarakterini açıq. Hər obraz öz dilindən inandırıcı danışmalıdır. Həmçinin Keşişin necə bir insan olması, mövqeyi haqda heç nə deyilmir, o, özü müxtəlif hadisələrə verdiyi reaksiya ilə özünü açıq. “İnsan, danış görüm kim-sən”. Xarakterlər müstəqildir, təhkiyəçidən asılı deyillər. Müəllif bəzən xarakterə aid etmək istediklərini onun təhkiyəçinin səsinə qarışan daxili monoloquna salır, necə ki, general qazıntılara başlayanda torpağın qoxusunu duyub öz-özünə deyir: yad torpağı ilə yad torpağıdır.

Siz Fransanı qeyd elədiniz. Ümu-

Belə qəhrəmanlıq lənətə gəlsin

Nərin Kamal: “İtalyan general öz əsgərlərinin sümüklərini axtaran alman generala rastlaşanda yazıcı zərərçəkmişin və gizli qəhrəmanın kim olduğunu göstərir”

gözlənti var, kiçik xalqların yazıcıları dünyada tanınanda onlardan gözləyirik ki, qələmi xalqın tribunasına çevirsinlər, ingilis, fransız kimi böyük xalqların yazıcıları isə bu baxımdan azaddırlar, çünki onları dünyada təkə yazıcılar təmsil etmir, imkanları daha çoxdur.

İsmail Kadare belə gözləntiləri doğruldan yazıcıdır. Onun romanlarında alban xalqının tarixi mövzusu qırmızı xətdir. Başqa bir romanından bir cümle yadıma düşdü, hava hücumu olacağı haqda şəhərdə həyacan siqnalı yayılır və bir alban qadın siqnalı eşidəndə deyir: “İndi bizim hamımız üçün ağlayacaq açığımız var”. Həmin romanda hadisələr dağların arasında yerləşən kiçik və qədim bir əyalət şəhərində cərəyan edir. Bir gün ərzində bu şəhərə cürbəcür dövlətlərin orduları girir, iki saat bir, sonra iki saat ayrısı, sonra bir ayrısı və onlar bir-birləri ilə savaşırlar. İngilislər də bu yandan bombalayırlar, yerli alban gəncləri hər gün eyni saatda təkrarlanan bu bombardmana ələ yırışıblar ki, bir-birlərinə deyirlər ki, sabah bombardmandan əvvəl çayxanada görüşərik, yaxud başlanmasına beş dəqiqə qaldı, girek evə.

Kadare alban xalqının dərdləri mövzusunı romanlarında ələ estetik aparır ki, bu, millətçiliyin xəlif və ədəbiyyat səviyyəsidir, yeni turist beledçiləri kimi, yaxud qəzet publisistləri kimi kobud və birbaşa deyil.

- Əsərin bir narahatlığı da axıcılığın tez-tez yarıda qalıb xətilərə və uzun-uzadı söhbətlərlə davam edilmesindədir. Nəzərə alsaq ki, yazıcı bu hissələri sonradan Fransada olarkən yenidən hazırlayıb, bu qənaətlə gəlmək olarmı ki, Kadare romanı bir alban kimi deyil, fransız kimi yazıb?

- Bu romanda iki zaman var. Birincisi, indiki zaman, yeni general və keşişin qazıntılar apardığı vaxtdır ki, bu, xətti inkişaf edən zamandır. İkinci za-

miyyətlə, necə olub ki, bu alban yazıcının həyatı Fransa ilə kəsişib. Bayaq istinad etdiyimiz müsahibə belə bir girişlə açılır: “1970-ci ildə tanınmamış bir alban yazıcısının fransız dilinə tərcümə olunmuş ilk romanı Parisdə burulğan yaratdı. “Ölü ordunun generali”ni şədeyir hesab etdilər və onun müəllifi Fransaya dəvət olundu, orada Fransa intellektualları onu Demir pərdənin o üzündən orijinal və güclü bir səs kimi qarşıladılar. O vaxtdan onun 10-dan artıq dünya dillərinə tərcümə olundu. Dünyanın böyük yazıçılarından biri hesab olundu. Fransada hazırda onun əsərlərinin həm alban, həm fransızca 6 cildliyi nəşrə hazırlanır...”

Kadare Avrsiyada xalqların taleyində böyük çevriliş olmuş bir vaxtda - 1990-ci ildə köçüb Fransaya. Fransada da bir neçə roman yazıb. Deməzdim ki, fransız kimi yazıb. Belə bir deyim var, əgər siz bir insanın ne yuvarının quşu olduğunu bilmək istəyirsinizsə, bəlkə ələ bunu onun özündən soruşasınız. İstərdim Kadarenin özünə inanaq, onun öz mövqeyi nədir. Deyir, mən Fransaya köçəndən sonra ölkəmdəki totalitar kommunist rejimin tərəfdarı haqqımda deyirdilər ki, “Xeyir ola, Qərb burjuaziyası stalinist ölkənin yazıcısına sahib çıxır”, onlar mənə “fransız burjuaziyasının adamı” kimi baxmağa başlayanda mən gedib kommunist partiyasına üzv oldum və göstərdim ki, mən heç də Qərb burjuaziyasının adamı deyiləm. Yəni o, özü də “Fransanın adamı” olmaq istəmir, ən azı narahat olur bu qiymətdən. Kadareni xain adam hesab etmərəm, belə baxanda bütün romanlarında, müsahibələrində öz doğma xalqının maraqlarını müdafiə edir.

- Roman yazıldığı dönmədə də alban nəsr üçün bir yenilik sayılırdı, çünki sovet-kommunist ideologiyasına uyğun gəlmirdi. Günümüz üçün əsəri dünya klassikləri incilərindən

hesab etmək olarmı?

- Bu əsəri “Modern klassika” hesab etmək olar. Elə mən oxuduğum nəşr “Vintage Classics” seriyasından buraxılıb. Bildiyimiz kimi, zamanın sınağında çıxmış əsərlər nəşr edilir bu seriyadan. Kadarenin nəsrı yunan teatrı kimi əbədidir və müasir klassikadır.

- Kadare bu romanla bağlı tənqidlərə cavab verərkən deyib: “Mən yazarkən düşünürəm ki, yazdıqlarım Albaniyanı bəzəyəcək, ya yox. Mən yazıcığım və niyyətim olanları göstərməkdir, olmayanları sıramaq yox. Mənim ölkəmdən bir dəfə nümunəvi kommunist düzəltmək istədilər, notəsi göz önündədir. İndi də bəziləri Albaniyadan nümunəvi İslam ölkəsi yaratmaq istəyirlər ki, tərkibində çoxsaylı xristianların da olduğu bir ölkədə bunun da nə ilə nəticələcəyini təsəvvür etmək çətin deyil. Mənim tək istəyim Albaniyanın nümunəvi ölkə yox, dünya ilə ayaqlaşan qələmə alınması ilə bağlıdır”. Sizcə, bu roman kontekstində müəllifə qarşı bu cür iradların olmasında haqq payı nə qədərdir?

- Albaniya Kadare çox sevilən yazıcıdır, ölkəsində bir çox ədəbi müfəkkatlar alıb, əsərləri ən çox oxunan kitablar arasındadır. Həftə parlament üzvü də olub. Kadareyə “apolitik” yazıcı demək olmaz, onun ölkəsi ilə əlaqədar hər bir hadisəyə münasibəti var.

üşullarından olan ikinci şəxsın cəminə - imanının dilində yazılmış romanlarda müəllif obrazların və təhkiyəçinin arxasında gizlənməlidir, onun hansı xarakterin tərəfdarı olduğu açıq bilinməlidir. Ədəbiyyatın həyatı bədii şəkildə əks etdirən şö sənəti olması haqda əbədi tərif bu gün də qüvvədədir. Bu roman qəsdən yazıcının mənsub olduğu xalqın yox, ona hücum etmiş düşmənlərin generalının nəzərindən yazılıb. Bununla müəllif özünü gözəgörməz edib və birbaşa təhkiyədən qaçmağa nail olub. O, düşmənlə gözylə öz xalqına və düşmənin özünə baxır, bu nöqtədən düşmənin təcavüzkarlığı, nahaqlığı, yad torpaqlara soxulması, aqressivliyi öz-özünü faş edir, alban xalqının isə özünüqoruma şücaəti, milli birliyi görünür. Buna kütləvi mədəniyyətdə qntireklamın reklamı çevrilması də deyilərk.

- Romanda süjetin ləng inkişafını bəzi tənqidçilər hadisələrin geniş miqyasda qələmə alınması ilə bağlıyırırlar, bəziləri isə Kadarenin müharibə mövzusunun zəif, üzəndən araşdırması ilə. Bas siz süjetin dinamika ilə bağlı nə deyə bilərsiniz?

- Mənə belə gəlir ki, müharibəni dərinləndirən təsvir etmək müəllifin məqsədi olmayıb. Romanda müharibədən 20 il keçib, hərbi etiraslara soyuyub, həttə 20 il əvvəl savaştan iki dövlət indiki qarşılıqlı razılıq əldə edərək əsgərlərin sü-

nu, müəllifin “tərazinin gözünü əyməsi” kimi qəbul edənlər də var. Bu barədə siz hansı fikirdəsiniz?

- Nəzərə almalıyıq ki, bu müharibə İtaliya torpağında yox, alban torpağında gedib. Hadisələrin cərəyan etdiyi yer, yazıcının hədəf məkanı Albaniya olduğuna görə, bu ölkə dərinəndən təsvir edilir, İtaliya isə üzəndən. Albaniya təsvir olunan ağacdır, ağac ətrafındakı təbiətlə birlikdə görünür. General Albaniyadadır və hər addımda görmək imkanı var ki, müharibədən 20 il sonra zərərçəkmiş xalq özünü necə hiss edir. İtalyanlar romanda qum-çinqil kimi aparılıb ora-bura səpələnmiş oğullarına görə yanırırlar, bu müharibə onların öz torpağında olmayıb.

Yazıcının məqsədi post-müharibəni, müharibədən 20 il sonra sonra yerdə qalan vəziyyəti göstərmək, bu yolla müharibənin dəhşətini çatdırmaqdır. Müharibə artıq keçmişdir, İtaliyada hakimiyyət dəyişib, Albaniyada hakimiyyət dəyişib, amma xalqlar olub keçəni unutmayıblar. Keçmişin insanın bugünü üzərində gücü davam edir.

- Əsərdə qəhrəmanın zəhmətindən sonra ona vəd edilən “Beynəlxalq şərafət” mükafatı, sizcə, nəyə ironiyadır, yoxsa onu adi detal kimi qəbul etməliyə?

- Bu romanda havada uçan toz zərərə-

şin müharibəyə belə qiymət verməsi əsərin sadə xalqın müharibəyə qarşı olması haqda ideyası ilə zidd deyil. Çünki romanda müharibəyə görə təkə siyasətçilər ittiham olunmur, müharibənin səbəbi insanlığın öz təbiətində də axtarılır. İnsanı həyat instinktləri olan məhrəblilik, əməkdaşlıq, çiçəklənmək, ocaq, xilas olmaq duyğuları ölüm instinktləri olan dağıtmaq, zorakılıq, öldürmək duyğuları ilə birgə idarə edir. İnsan mülki həyatda da stressli, təhlükəli, hər an ölümə nəticələne bilən vəziyyətləri ayləncəyə gətirir, ondan həzz alır. Ziddiyyət insan təbiətindədir.

- Romanda bir dəyişmə məsələsi də var: Obraz işə başlayandan sonra dəyişir: qəhrəman sanki fəvqəlməqəvənin təsiri altına düşür. Sümükləri axtarkən özünü öz ordunun generalı hesab etməyə başlayır. Ağ neylon torbalardakı sümüklerin böyük bir ordu kimi toplandığını, həmin ordunu idarə etdiyini, fəth olduğunu düşünür. Sizcə, illüziyaya qapılmaq qaçılmazlığına nə səbəb olur?

- O fəvqəlməqəvə insan psixologiyasıdır və Keşişin albanlar haqda dediyi sözlər əsərin səbəb-nəticə əlaqəsində İtalyan Generala da aiddir. Onu bu sülh vəziyyəti qane etmir. İnsan təbiətində həyat və ölüm instinktlərini, Eros və Tanatosu tarazlıqda, bir-birilə harmoniyada saxlamaq çətinidir. Generalın daxilində gah telefonla danışdığı arvadının yanına evə qayıtmaq arzusu, gah da döyüş arzusu baş qaldırır. O, bir anlıq bu ordunu canlanmış sayır, özünü onların döyüş başında olan generalı kimi hiss edir. Necə ki, bəzi alban kəndliləri bu ordunu hələ də canlı kimi hiss edirdilər. Son səhnələrdə eyni ölkənin iki generalının uşaq kimi kağız üzərində dava-dava oyunu oynaması da bu qəbildəndir. Romanda “Adsız fəsil” adlı bir kiçik və maraqlı fəsilədir General bu qazıntılar haqda öz-özünə uşaq nağılı uydurub yadında saxlayır ki, İtaliyaya qayıdanda bacısı qızına danışsın. Bu nağıla bir ayı salır, guya qazıntılar vaxtı generala keşişin qarşısına ayı çıxır. Çünki bacısının balaca qızı həmişə nağıla qulaq asanda deyirdi: “Bəs ayı?” Uşaqlıqdan insanlarda bürüzə verir təhlükəli, ölümlü vəziyyətlərdən həzz almaq. Dövlət münasibətləri insan təbiətindəki bu Tanatos quşvəsinin ortaya çıxmasına şərait verməmə, müharibələrin qarşısını almar.

- Əsas obrazın xarakterindən danışaq: o sümüklerin axtarışına gəndərləndə özünə çox əmin halda gəlir, baxmayaraq ki, ona qədlər bu işi görməyə gələnlər uğursuzluğa düşər olmuşdular, amma zamanla onun da “ümidli ələziyi”. Sizcə, yazıcı obrazının xarakterindəki bu cür dəyişikliklə hansı reallığı açmağa çalışıb?

- General əvvəl bu ölkəyə həvəslə və böyük ümidlə gəlir, amma təcridən onun əhvalı dəyişdi. Doğrudan da, niyə General siyahıdakı bütün əsgərlərin sümüklerini taparaq ölkəsinə qaytara bilmir, nə qədər çalışsa da, özündən əvvəlkilər kimi bu işi qismən görə bilir. Generalı bu cür ümidli ələziymiş halda yola salmaqla yazıcı belə bir təəssürat yaradır ki, deməli, bu torpağa döyüşməyə göndərilən əsgərlər lap çox olublar, neçə nəmənəyəndə göndərilərsə də, hələ heç yarısını da tapmaqda müvəffəq olmayıblar. Bununla həm də müharibənin adi müharibə kimi cəbhələrdə getmədiyi, ölkənin hər bir quşvəsinə nüfuz etdiyi üçün xüsusiylə ağır müharibə olduğu aydın olur. İtaliyada minlərcə ailə itizdarıdır və bu itizdar faciənin davam etdiyini göstərir. Nəhayət, yazıcı Generalın can atdığı şö-rəti, qalibiyyəti ona vermir. Nə müharibəyə gələn generaları qalıb olmuşdu, nə də müharibənin qalqlarını aparmağa gələn generaları. Yazıcı Generalı məğlub edir.

Söhbətləşdi: Fərid Hüseyn

